

УДК 811.512.161'06'367.623'366-112

ПРОБЛЕМАТИКА ВИОКРЕМЛЕННЯ ПРИКМЕТНИКА В ЧАСТИНОМОВНІЙ КЛАСИФІКАЦІЇ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

Єлизавета Михайлова

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології, кафедра тюркології
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 01030
тел.: (044) 239 31 57*

Описані принципи частиномовної класифікації, критерії поділу слів. Розглянуто частиномовну класифікацію сучасної турецької мови, принципи, якими керувалися турецькі мовознавці під час цього поділу, їхні погляди на проблему чіткого виділення частин мов. Детально описано проблематику виокремлення прикметника, принципи його визначення, морфологічні та структурні особливості прикметника як самостійної частини мови.

Ключові слова: морфологія, прикметник, корінь, афікс, словотворчий афікс, функціональний аспект, принцип.

Проблема поділу слів на частини мови існувала ще з періоду давніх індійських та грецьких граматики, яких було виокремлено чотири частини мови: ім'я, дієслово та дві службові. У різних граматиках частини мови розрізняли за критеріями загальнопонятійної ознаки, загально категорійного значення, спільності формотворення та словозміни, відповідності категоріям думки, значущості слова в складі речення [4, с. 14].

Наприклад, Є. Кубрякова вважає, що частини мови належать до найповніше описаних розрядів слів, оскільки в кожній граматиці й у кожному словнику окремо взятої мови повинно бути прийняте якесь рішення стосовно кількості й номенклатури представлених у ній частин мов [7, с. 9].

Проте під час частиномовної класифікації варто визначити принцип, відповідно до якого і буде відбуватися цей розподіл. Існують декілька усталених принципів. За логічним принципом слова у мові накладаються на універсальні логічні категорії думки, спираючись на думку про спільну логічну основу всіх мов. Продовженням логічного принципу поділу слів на частини мови є логіко-семантичний, пов'язаний із пошуком інваріативних значень, які збігаються в граматичних класах усіх мов [5, с. 175].

Психологічний напрям, що виник у XIX століття, розглядає частини мови як психологічну реальність, дійсні категорії нашої думки. Існує погляд, що мовні зміни залежать від змін у свідомості, а також, що в мові наявна тенденція до посилення кількісних змін у морфологічній підсистемі.

Формально-граматичний принцип, який заснував П. Фортунатов, ґрунтується на ідеях структуралізму. Згідно з цим принципом усі частини мови поділяються на відмінювані, дієвідмінювані, родові, незмінювані [9, с. 30].

Лексико-граматичний принцип заснував В. Виноградов у книзі “Морфологія”. Відповідно до цього принципу частини мови кваліфікують як граматичні класи слів, об’єднані на підставі спільності загального категорійного значення, морфологічних категорій і парадигм, синтаксичних властивостей і функцій [3, с. 7].

Також варто зупинитись на синтаксичному принципі, який характеризується двома дослідницькими орієнтирами: з одного спрямуванням від функції до засобів її репрезентації в мові, з іншого – від мовного засобу до його різноманітних функцій. Функцію розглядають як роль засобу в мові так і певний значеннєвий інваріант у мові, що формує функціонально-семантичну категорію [2, с. 17].

Отже, можна виокремити такі принципи поділу слів на частини мови:

1. Смиловий (семантичний, лексичний) – характеризує лексичне значення слова або його відсутність, що слово називає: предмет, його ознаку, кількість, дію чи стан тощо.

2. Морфологічний – своєрідність граматичної (морфологічної) форми слова, носієм яких граматичних значень є слово.

3. Синтаксичний – типова синтаксична функція слова, у ролі якого члена речення воно найчастіше виступає.

4. Словотворчий – специфічні для певної групи слів способи творення та словотворчі засоби.

Проте турецькі науковці виділяють такі критерії, за якими відбувається частиномовна класифікація:

1. Значення. Досліджуючи частиномовну класифікацію турецької мови дослідники зазвичай звертають увагу на семантичне значення слова. Самім Сінаоглу керуючись цим критерієм виділяє такі класи: слова, які позначають предмети, та слова, що їх не позначають [20, с. 200–201].

2. Форма. Цей критерій враховує всі додані афікси, граматичні зв’язки з іншими словами. На думку таких вчених, як Озан Башкан, Андре Мартінет, значення є змінним поняттям, а форма – більш сталим та точним [11, с. 100–101].

3. Функція. Сьогодні науковці визначають частини мови відповідно до функцій, які слово виконує в реченні.

4. Позиція. Класична морфологія визначає частини мови відповідно до місця, яке це слово займає в реченні.

Отож, у турецькій мові сполучник та прикметник завжди стоять в препозиції, тому Доан Аксан, Севгі Озель та Нуреттін Коч замість поняття прикметник використовують “передіменник”.

Окрім перерахованих вище критеріїв, існує думка, що потрібно керуватися не окремо взятим критерієм, а їх синтезом.

Зокрема, О. Баскаков вважає, що потрібно встановити значення кожної основи слова, яка утворюється в процесі словоутворення, а також кожного афікса, що

приєднується. У системі цих основ слова, які утворюються в процесі словотворення й мають матеріальне та категоріальне значення, формуються і частини мови [1, с. 72].

Отже, для визначення частин мови потрібно провести морфологічний аналіз основ слова та афіксів. Також встановити типи цих основ та афіксів і з'ясувати, яке відношення вони мають до частин мови. О. Баскаков виділив у слові такі структурні елементи:

1. Корінь слова, який у тюркських мовах може бути самостійною лексемою та може мати лексичне значення і граматичну форму;
2. Перша основа, яка складається з кореня та словотворчого афікса, що визначає лексичне значення;
3. Друга основа, яка складається з кореня або першої основи та функціонально-граматичних афіксів;
4. Афікси словозміни, які вказують на відношення цього слова до інших слів у складі словосполучення та речення.

Під час дослідження частин мови турецькі дослідники передусім звертають увагу на семантичну сутність слів. Систему граматичних афіксів розглядають окремо, без зіставлення з їхніми функціями як частинами мов.

У “Новій граматиці” Нуреттіна Коча частини мови виділяються відповідно до їх функцій в реченні, а також відповідно до місця, яке вони займають у структурі речення. Детально дослідивши структурні схеми речення, він прийшов до висновку, що кожній частині мови відповідає чітко визначене місце в реченні. Отже, Нуреттін Коч виділив 8 частин мови: ім'я, займенник, прикметник, прислівник, післяіменник, вигук, дієслово [18, с. 164].

У “Турецькій граматиці” Хайдара Едіскуна основну увагу приділено семантиці слова і відповідно до значення виділено такі частини мови: 1) іменник, 2) прикметник, 3) займенник, 4) дієслово, 5) прислівник, 6) післяіменник, 7) сполучник, 8) вигук. На наступному етапі автор знову групує виділені частини мови у 3 більші класи: 1) іменні слова, 2) дієслово, 3) службові слова.

У граматичній теорії Мухарема Ергіна під час виділення частин мови особливу увагу приділено двом аспектам: 1) значенню; 2) виконуваний функції. На підставі цих критеріїв він виділив три групи: 1) ім'я 2) дієслово 3) службові слова. При цьому автор підкреслив, що перші 2 групи слів – це слова, що мають семантику, а третя група слів, наділена лише функціями. На наступному етапі М. Ергін пропонує подальше ділення, виділяючи у межах імен такі розряди: 1) іменники, 2) прикметники, 3) прислівник, 4) займенники [15, с. 206].

Джен Дені визначає такі часини мови: змінювані слова: імена та дієслова; та незмінювані слова: прикметники і прийменники [13, с. 95].

Відомий російський тюрколог А. Кононов відповідно до семантики та граматичних функцій виділив такі частини мови: 1) іменник, 2) прикметник, 3) числівні прикметники, 4) займенники, 5) дієслово, 6) прислівник, 7) післяіменники, 8) сполучник, 9) прийменник, 10) вигук, 11) слова, що імітують звуки [6, с. 69–70].

Тахсін Бангуоглу виділяє два основні класи турецьких слів: імена та дієслова [10, с. 151]. Тахір Нежат Генджан відповідно до функцій у реченні визначає три групи слів: 1) основні слова: іменники та дієслова. 2) супутні слова: вказівні займенники.

3) після іменники. Оскільки займенники займають місце іменника в реченні, окремо не виділяються. Вигук не виконує жодної функції в реченні, а лише передає емоції [16, с. 145].

Прикметник – частина мови, яка позначає якість або ознаку предмета. Прикметник у турецькій мові, на відміну від української, не належить до жодної граматичної категорії іменника (рід, число, відмінок, означеності-неозначеності та ін.), та використовується не тільки з іменником, а й з дієсловом, не змінюючись у жодній з категорій.

Чітко відрізнити прикметник від іменника в турецькій мові за одними лише морфологічними ознаками неможливо. Тому потрібно визначити принципи, за якими можна провести межу між цими частинами мови:

1. Морфологічні показники;

2. Семантика (частота вживання в тому чи іншому значенні, яка дає змогу виділити найуживанішу категорію);

3. Специфіка синтаксичного використання (“ізафетне” чи “безізафетне” поєднання у словосполученнях); “безізафетне” сполучення переважно притаманне прикметникам [6, с. 136].

Прикметники – це поняття, які характеризують не сам предмет, а його ознаку. Коли відсутній означувальний об’єкт, прикметник може виступати у якості цього об’єкта. У таких випадках до прикметника потрібно додати граматичні афікси (особові, множини), а це є неможливим, тому вони переходять до розряду іменників або займенників.

Прикметниками турецькі науковці називають слова, які є у препозиції до іменника та позначають стан предмета, його місце розташування, кількість, колір та інше. Прикметники характеризуються як допоміжні члени, які виконуть функцію атрибуції. Зважаючи тільки на позицію прикметника в реченні, Х. Едіскун визначає їх як незмінну частину мови. М. Ергін окреслює лексико-семантичні розряди прикметників, так само не беручи до уваги їх граматичні особливості.

Прикметниками Н. Коч називає слова, що є в препозиції до іменника і що позначають стан предмета, його місцерозташування, кількість, колір та ін.: *kırmızı, kalem, büyük ev, küçük kedi*. Прикметники характеризуються як допоміжні члени речення, які означають іменну групу. Прикметники, що стоять перед ім’ям, утворюють разом “атрибутивне сполучення”. Усі прикметники діляться на два великі розряди: якісні та означальні. До якісних автор відносить такі прикметники, які дають різну характеристику предмета: *düz, yuvurlak, yumuşak, acı, tatlı, sert, güzel, zayıf, kuvvetli*. У розряд якісних Н. Коч долучає і вказівні займенники: *Böyle insan görmedim. Şöyle bir şey aklıma geldi. Ben öyle insanları iyi tanırım*.

Означальними прикметниками Н. Коч називає вказівні, питальні, неозначені займенники і числівники: *bu kitap, şu masa, o araba; Kaç öğrenci var? Ne zaman gelecek? Hangi otelde kaldı? Nasıl insan böyle? On öğrenci. Ona yüzde seksen şans tanıyorum. Biner lira toplanacak. İkinci sınıfta okuyor. Hiç kimse. Birkaç dakika. Bütün öğrenciler. Aynı gün*. Не залишає без уваги автора й питання про поліфункціональність аналізованих слів, які можуть виступати в якості прислівника та у якості іменника. Н. Коч докладно описує умови й позиції, залежно від яких те саме слово може функціонувати або як прикметник, або як іменник, або як прислівник [18, с. 203–209].

Учений Х. Едіскун відносить прикметники до розряду незмінних слів, але виділяє їх тільки на підставі позиції в атрибутивному словосполученні в якості означення. Відповідно до цього критерію в розряд прикметників Х. Едіскун долучає власне прикметники, вказівні, неозначені, питальні займенники й порядкові числівники. При цьому він нагадує, що власне прикметники можуть використовуватись у необхідних випадках і як прислівники [14, с. 133].

Мухарем Ергін під час опису прикметників особливу увагу приділяє лексико-семантичним розрядам прикметників, до яких належать кваліфікуючі та означальні. Така лексико-граматична різнорідність складу прикметників пояснюється критерієм їх відбору, а саме – позицією цих слів у ролі означення стосовно обумовленого слова. Ніяких специфічних граматичних характеристик прикметників не подано.

Отже, турецькі дослідники, виокремлюючи частини мови, керуються функціональним принципом, тобто залежно від функцій та місця лексем у реченні визначають їх частиномовну класифікацію. Але варто зазначити, що турецькі вчені також виділяють частини мови відповідно до семантичного критерію та їх граматичних ознак. Тому прикметники в турецькій мові можна класифікувати за трьома ознаками, за їх походженням, функціями та будовою. Проте важливою проблемою є визначення прикметників, як частини мови, а також їх виокремлення. Адже лише за морфологічними ознаками виокремити прикметник неможливо, тому варто звертати увагу на його семантику та функції. Відповідно існує проблема передачі турецьких прикметників українською мовою, а особливо в двомовних словниках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Баскаков Н. А.* Морфологическая структура слов и части речи в тюркских языках / Н. А. Баскаков // Советское востоковедение. – 1957.
2. *Бондарко А. В.* К вопросу о функциях в грамматике / А. В. Бондарко // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. – Т. 51. – 1992. – № 4. – С. 14–26.
3. *Виноградов В. В.* Современный русский язык. Морфология / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1952.
4. *Вихованець І. Р.* Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004.
5. *Кацнельсон С. Д.* Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972.
6. *Кононов А. Н.* Грамматика современного турецкого литературного языка / А. Н. Кононов. – М., 1956.
7. *Кубрякова Е. С.* Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004.
8. *Кузнецов П. И.* Учебник турецкого языка. Начальный курс / П. И. Кузнецов. – М., 1999.
9. *Петерсон М. Н.* Русский язык / М. Н. Петерсон. – М.;Л. : Госиздат, 1925.
10. *Banguoğlu T.* Türkçenin Grameri / T. Banguoğlu. – Ankara : TDK Yay, 1995.
11. *Başkan Ö.* Lengüistik Metodu / Ö. Başkan. – İstanbul : Multilingual Yay, 2003.
12. *Demir T.* Türkçe dilbilgisi / T. Demir. – Ankara, 2000.
13. *Deny J.* Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi). Tercüme eden Ali Elöve / J. Deny. – İstanbul, 1941.
14. *Ediskun H.* Türk dilbilgisi / H. Ediskun. – İstanbul, 1996.

15. *Ergin M.* Universiteler için Türk dili / M. Ergin. – İstanbul, 2001.
16. *Gencan T.* Dilbilgisi, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı / T. Gencan. – Ankara : TDK Yay., Ankara Üniv. Basımevi, 1979.
17. *Göksel A.* Turkish: a comprehensive grammar / A. Göksel. – NY., 2005.
18. *Koç N.* Yeni dil bilgisi / N. Koç. – İstanbul, 1992.
19. *Korkmaz H.* Türkiye Türkçesi grameri. Şekil bilgisi / H. Korkmaz. – Ankara, 2000.
20. *Sinanoğlu S.* Kelimelerin Bölüklere Ayrılması / S. Sinanoğlu. – Türk Dili, 1959.

*Стаття: надійшла до редакції 15.10.2010
прийнята до друку 15.11.2010*

THE PROBLEM OF DEFINITION OF THE ADJECTIVES IN THE PARTS OF SPEECH CLASSIFICATION

Elizaveta Mikhailova

*Taras Shvchenko National University of Kiev,
Institute of philology, Turkish Studies Department,
14, Taras Shevchenko Av., Kiev, Ukraine, 01030,
tel.: (044) 239 31 57*

Principles of words classes definitions, characteristics of words derivations are viewed. The article is devoted to words classification in the modern Turkish language, the principles of classification, which were used during it, and the problem of parts of speech. The problem of definition of the adjectives, characteristics of it definition and structure are viewed.

Key words: morphology, adjective, root, suffix, derivational suffix, functional aspect, princip.

ПРОБЛЕМАТИКА ВЫДЕЛЕНИЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО В КЛАССИФИКАЦИИ ЧАСТЕЙ РЕЧИ СОВРЕМЕННОГО ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА

Елизавета Михайлова

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Институт филологии, кафедра тюркологии,
бульв. Тараса Шевченко, 14, Киев, Украина, 01030,
тел.: (044) 239 31 57*

Описаны принципы классификации частей речи, критерии разделения слов. Рассмотрена классификация частей речи современного турецкого языка, принципы, которыми руководствовались турецкие языковеды в процессе этого разделения, их взгляды на проблему четкого выделения частей речи. Детально описана проблематика выделения прилагательного, принципы его определения, морфологические и структурные особенности прилагательного как самостоятельной части речи.

Ключевые слова: морфология, прилагательное, корень, аффикс, словообразовательный аффикс, функциональный аспект, принцип .